

Read Online

The Belgrade Circle of Mitrinović's Followers in the Light of Archival Sources

Nemanja Radulović

Faculty of Philology at the University of Belgrade

✉ nem_radulovic@yahoo.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6572-0787>

Abstract: The aim of this paper is to focus on the connections of Dimitrije Mitrinović (1887–1953) with the Serbian branch of his followers. Additionally, we will pay attention to the place of Nicholai Velimirovich in the circle of Mitrinović's network.

After research based on the archive material of the New Atlantis Foundation (Bradford), we show that the circle of panhumanists from the twenties of the last century was essentially the Serbian branch of Mitrinović's network (Miloš Đurić, Pavle Jevtić, Vladeta Popović, Dušan Stojanović). Apart from the work on spreading the ideas of Mitrinović, this circle was devoted to occult practice, also under the leadership of a teacher from London.

Nicholai Velimirovich, who during his stay in London connected with Mitrinović's environment, distanced himself from this group after the First World War, to their disappointment. The correspondence of Mitrinović's followers with Mitrinović from the post-war years reveals how they saw this change in Velimirovich as an abandonment of joint work. In addition, some of Velimirovich's words that they convey to Mitrinović reveal his clear desire to move away from them. As it is well known, Velimirovich continued on his way.

On the other hand, what is more important than the contacts is the influence of Mitrinović's ideas. All the mentioned names are

bearers of a movement that has been called differently — most often “panhumanism.” We can say that Mitrinović’s group is the core and originator of panhumanism in the interwar culture, whose themes then spread to other authors. Considering the importance of panhumanism, the presence of this group in culture is longer (since the early twenties of the 20th century) and more influential than it would seem from the life of the two magazines, and this also means that Mitrinović was more present in the Serbian environment than it seems at first glance. Even if indirectly, he was present through his followers. Velimirovich, who accepted panhumanism during his younger years, however, later moved away from panhumanistic concepts and Mitrinović.

Key words: Dimitrije Mitrinović, panhumanism, occultism, Pavle Jevtić, Vladeta Popović, Nicholai Velimirovich.

Београдски круг Митриновићевих следбеника у светлу архивске грађе¹

Немања Радловић

Филолошки факултет Универзитета у Београду

✉ nem_radulovic@yahoo.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6572-0787>

Апстракт: На основу архивске грађе Фондације Нова Атлантида (Бредфорд) показујемо да је круг панхуманиста из двадесетих година прошлог века суштински био српски огранак Митриновићеве мреже (Милош Ђурић, Павле Јевтић, Владета Поповић, Душан Стојановић). Сем рада на ширењу идеја Митриновића, овај круг био је посвећен окултној пракси, такође под вођством учитеља из Лондона.

---

¹ Претходна, сажетија верзија овог рада објављена је 21. августа 2021. г. у интернет магазину посвећеном историји, књижевности и филму *Stella polare*. Захваљујем уредницима Оливери и Петру Драгишићу на сагласности за пренос.

Николај Велимировић, који се током свог боравка у Лондону повезао са Митриновићевим окружењем, после 1. светског рата се од ове групе дистанцирао, на њихово разочарење. Преписка Митриновићевих следбеника са Митриновићем из послератних година открива како су они ову промену код Велимировића видели као напуштање заједничког рада. Поред тога, неке Велимировићеве речи које они преносе Митриновићу откривају његову јасну жељу за одмаком од њих.

Кључне речи: Димитрије Митриновић, панхуманизам, окултизам, Павле Јевтић, Владета Поповић, Николај Велимировић.

1

Постоји представа о Митриновићу која је почела да се формира још током Првог светског рата („фантастичне су вести стизале о њему за време рата — да је одевен у индијске тунике проводио дане у филозофској осами“),² а свакако после 1918. године — како је Митриновић неко ко се повукао и напустио своју средину да би утонуо у мистицизам. Тако о њему пише и Вељко Петровић у енциклопедији Станоја Станојевића („одао се мистици“), дајући одређену званичност овој представи. Велибор Глигорић је имао немало ироничних речи за Митриновићеву посету земљи 1930. године у памфлету *Мисџика и мисџификаџори*, али тако је писао о њој и Добросав Јевђевић, на идејним позицијама другачијим од Глигорићевих („долази нам у ставу... апостола... свемоћни тумбо–јумбо“).³ После Другог светског рата ова се представа учврстила. О Митриновићу као о неком ко се готово одметнуо од домаће културе пишу у некролозима и његов исписник, пријатељ из младости Боривоје Јевтић („зароњавање у загонетну област хиндуског религиозног мистицизма који није

² Добросав Јевђевић, „Акција г. Д. Митриновића“, *Прејлед: часопис за њолијички и културни живој*, година IV, бр. 5 (81) (1930): 611–613.

³ Јевђевић, „Акција г. Д. Митриновића“, 611–613.

никад имао никакве везе с нашом свирепом и крвавом југословенском стварношћу“⁴) и млади Славко Леовац и опозициона *Рејублика*,⁵ док су иронични портрет „Митра Митровића“ који даје Крлежа у *Заставама* и чланак у *Енциклопедији Југославије* запечатали ову слику у новој Југославији настављајући и политичку дисквалификацију коју је започео Глигорић. И историчари књижевности који су о њему писали на далеко објективнији начин полазили су од тога да је Митриновић заслужан за српску поезију и критику до 1914. године, а да после тога нестаје у свету далеком и географски и духовно. Тек је монографија Предрага Палавестре из 1977. г. изнела на светло шта је заправо Митриновић радио и писао у Британији и представила његово дело као целину.

И заиста, након неуспелог покушаја повратка 1930. године он се није упуштао у домаће подухвате. Његових чланака између два рата нема у нашим часописима, не рачунајући три из 1929–1930. којима се пружа подршка новој политици интегралног југословенства. Ипак, ствари нису тако једноставне. Он је одржавао низ контаката с људима из српске средине до смрти, како наводи Палавестра (Бранислав Петронијевић, Павле Бастајић, Милена Павловић Барили, Милорад Мишковић, Петар Омчикус).⁶ Омчикус је и у разговорима говорио о посети Митриновићу педесетих. А то је само део имена. Дописивао се и са Светиславом Стефановићем, Јосипом Косором и Јосипом Славенским. Божидар Ковачевић каже да је са

⁴ Borivoje Jevtić, „Dimitrije Mitrinović (3)“, *Život: časopis za književnost i kulturu*, година II, број 15 (1953): 440.

⁵ Некролог из *Рејублике* је само један од примера тога како се о њему мислило: „У њега су некада полагане огромне наде, да ће он остварити нешто изванредно и генијално... Велике наде које су полагане у њега није испунио“ („Мита Митриновић“, *Рејублика: орјан Југословенске рејубликанске демократске сѣранке*, година XX (8.9.1953)).

⁶ Предраг Палавестра, *Дојма и ујојија Димитрија Митриновића: јо-чеци срјске књижевне авангарде*, 2., поправљено и допуњено издање (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003), 343.

Митриновићем обновио познанство у Паризу 1930–1931.⁷ Постојала је и веза с Настасијевићима. У Митриновићевом легату у Универзитетској библиотеци у Београду чува се *Из џамној вилајети* с посветом Момчила Настасијевића.⁸ Живорад Настасијевић је Митриновића знао још из минхенског периода пре Првог светског рата, кад га је Митриновић, како сведочи, упознао са сликарством импресиониста и позвао на своје предавање о Кандинском.⁹ Године 1929. Настасијевић је урадио Митриновићев портрет. Слика је данас у Британији, у архивском фонду Нова Атлантида библиотеке Универзитета у Бредфорду.¹⁰ Колико ми је познато, у досадашњим прегледима сликаревог опуса Митриновићев портрет није помињан.¹¹ (Слика у *Времену* која прати Митриновићев интервју 1930. могла би бити управо овај портрет).¹²

⁷ Драгослав Адамовић, *Разговори са савременицима: ко је на вас пресудно утицао и зашто?* (Београд: Привредна штампа, 1982), 141.

⁸ Глигорић је успутно поменуо утицај Митриновића на Настасијевића (Velibor Gligorić, *U vohoru*, Biblioteka „Popularna knjiga“ / Nolit (Београд: Nolit, 1975), 143) — теза која, оправдана или не, заслужује пажњу.

⁹ „Митриновић позове све нас на предавање, па каже ако треба, и да се тучемо. Ја пођем на предавање, али решим да се ни с ким не тучем, а била је и гужва на предавању јер су Швабе звиждале. Ја одем кући“. (Ана Боловић и Мирјана Мокровчак Глишовић, *прир., Успомене Живорада Настасијевића* (Горњи Милановац: Музеј Рудничко-таковског краја, 2016), 56.

¹⁰ У прибављању архивске грађе помогли су ми Julie Parry (Посебне збирке Библиотеке Универзитета у Бредфорду) и Mike Tyldesley (The Mitrinović Foundation) на чему им срдачно захваљујем.

¹¹ Павле Поповић („Сликар Живорад Настасијевић“ (магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 1988), примерак Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“) доноси попис свих познатих Настасијевић дела где овог портрета нема.

¹² Уп. Љубомир Јовановић, „[Један редак гост]. У Београд је допутовао из Лондона, први пут после рата, духовни вођа предратне босанске револуционарне омладине, популаризатор Мештровићеве уметности, г. Димитрије Митриновић, књижевник и публициста“, *Време*, година X, број 3051 (субота, 28. јуна 1930): 5–6: 5.

Године 1926. Митриновићеве чланке траже *Политика*, *Лейхойис Майице срыске* и *Срыски књижевни иласник*.¹³ Мита Димитријевић (нисмо сигурни да ли је истоветан тајанственом авангардном писцу истог имена, познатом и као МИИД), обраћајући му се са „ти“, што не чине други београдски кореспонденти, каже да ће покушати да издејствује финансијску помоћ за Митриновића код кнеза Павла или премијера.¹⁴

Посебно је занимљиво писмо Митриновића Петру Живковићу из децембра 1929. г., дакле кад је Живковић на месту премијера у време личног режима краља Александра. Митриновић из политичких разлога препоручује куповину британских брикета и одговарајућег лиферанта који би уједно осигурао кредит Југославији код Британаца, па додаје и да ће јавити још о политици и „нашем раду овде“, нарочито код социјалиста.¹⁵ Занети мистици обично не дају кредитне препоруке генералима који председавају владама у диктатури. Лиферант је био извесни Иво Габела, познат, како писмо каже, и Чедомиљу Мијатовићу, а ког налазимо и међу члановима Митриновићеве групе Нова Евро-

Fig. 1. Portrait of D. Mitrinović, *Vreme X*, 3051 (June 28, 1930): 5 |

Сл. 1. Портрет Д. Митриновића, *Vreme X*, 3051 (28. јун 1930): 5

¹³ Владета Поповић Митриновићу 1.11.1926. (University of Bradford, New Atlantis Foundation, Special Collections. 1/7/12/36 — у даљем тексту: NAF).

¹⁴ Писмо од 14.5.1936. (NAF 1/7/11/21). Те године је Митриновић имао озбиљан здравствени удар.

¹⁵ Митриновић Петру Живковићу, 5.12.1929. (NAF 1/7/10/32).

Fig. 2. Ž. Nastasijević's portrait of D. Mitrinović from 1929. (NAF) |
Сл. 2. Настасијевић портрет Д. Митриновића из 1929. г. (NAF)

па. Габела се огласио у *Времену* поводом Митриновићевог интервјуа, бранећи га управо од утиска да је напустио домаћу средину, али и хвалећи Александров режим и са-

радњу с Британијом.¹⁶ Питање Митриновићевог односа према носиоцима југословенске међуратне политике углавном је везивано за сведочанство Бранка Лазаревића, који је препоручио Митриновића краљу Александру као уредника нове ревије посвећене промоцији југословенства; како је познато, сусрет је завршио неславно јер је Митриновић краљу почео да саветује да уједини три религије у земљи, због чега је Александар после тражио да му Митриновића више не доводе. Писмо Живковићу наговештава да су везе с носиоцима власти биле шире, као и да су биле везане за његове политичке активности у Британији. Приметимо успутно да је ово можда један од одговора на питање које у биографијама није добило потпун одговор: од чега је све Митриновић живео. Колико је још било таквих посредовања, с каквом провизијом?

Иначе, у истом броју *Времена* у ком се јавља и Габела, чак на истој страни, Чедомиљ Мијатовић јавља о „великом успеху наше државе Југославије“: лифровање енглеског брикета југословенској железници, које је било под питањем због несклоности британских индустријалаца да дају на кредит, успело је јер је британска влада дала (по изузетку) стопостотну гаранцију. Мијатовић овај договор — очигледно исти онај из писма Митриновића — представља читалаштву као успех новог режима.¹⁷ Овим нам се открива понешто од Мијатовићеве могуће везе с Митриновићем.

За време рата и после рата Митриновић је у преписци са Слободаном Јовановићем и Адамом Прибићевићем, те са парохијом Св. Саве. Године 1951. налазимо га као члана Удружења српских писаца у изгнанству, основаног те године.¹⁸ Из пи-

¹⁶ Иво Габела, „Односи између Југославије и Велике Британије. Поводом излагања г. Митриновића“, *Време*, година X, број 3071 (петак, 18. јула 1930): 3.

¹⁷ Чед[омиљ]. Мијатовић, „Један велики успех наше државе Југославије“, *Време*, година X, број 3071 (петак, 18. јула 1930): 3.

¹⁸ Jovica Trkulja i Života Lazić, prir., *Poruka. List Jugoslovenskog narodnog odbora: London, 1950–1959*, reprint izdanje (Beograd: Službeni glasnik, 2007), Октобар 1951, бр. 4 и 5, стр. 28.

сма које му Црњански шаље,¹⁹ видимо да Митриновић није могао (или хтео) да присуствује скупштини, али и да је понудио свој стан за састанке. Међутим, у емигрантској *Поруци*, која је поменула његово чланство у удружењу, касније у вестима о предавањима одржаним у Удружењу, не срећемо и његово име. Штавише, сама *Порука* 1953. уопште не помиње Митриновићеву смрт, мада се редовно извештава о смртима других емиграната. (Удружење писаца се од Митриновића опростило говором Косте Ст. Павловића).²⁰ И тај пример је можда образац његовог односа са домаћом средином — нешто што можемо описати као истовремени контакт и дистанцу (однос какав је, уосталом, имао и са својом породицом).

Уопште, оно што фасцинира код Митриновића већ на први поглед јесте број људи с којима је био у контакту (и то каквих). Један недавни рад га описује изразом *network specialist*.²¹ И мада постоје две добре биографије, Предрага Палавестре и Ендрјуа Ригбија, (а колико српских писаца има две биографије), тај чисто биографски, готово позитивистички део рада, још увек нуди открића. Исто, уосталом, важи важи и за његове светске контакте. Тек однедавно је, захваљујући истраживању Марка Пазија који је читао копије дневника Алистера Кроулија у архиву, позната веза с енглеским магом: Кроули је срео Митриновића у Берлину 1930, истог дана кад и Адлера (могуће заједно).²² О чему су разговарали?²³

¹⁹ Писмо Црњанског Митриновићу од 5.6.1951. Захваљујем Гвиду ван Хенгелу (Guido van Hengel) на уступљеној фотографији писма.

²⁰ Ненад В. Петровић, *Димитрије Митриновић* (Виндзор: Авала, 1967), 31–32.

²¹ David Graham Page, "Pioneers of European Federalism: The New Europe Group and New Britain Movement (1931–1935)" (A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Philosophy The University of Sheffield Faculty of Arts and Humanities Department of History, October 2016), 66, <https://etheses.whiterose.ac.uk/15438/>.

²² Marco Pasi, *Aleister Crowley and the Temptation of Politics* (London and New York: Routledge, 2014), 69, 78, <https://doi.org/10.4324/9781315729565>.

²³ Према сведочењу Мајка Тилдслија, секретара Митриновићеве задужбине (раније Задужбина Нова Атлантида), када је крајем деведесетих година једна америчка издавачка кућа показала интерес за објављивање текстова које је Задужбина нудила различитим издавачима, испоставило се да

Када је реч о међуратној групи српских следбеника Митриновића, обично се наводе Николај Велимировић (који се средином двадесетих у свом „охридском периоду“ окренуо од њих), Милош Ђурић, Павле Јевтић и Душан (Јован) Стојановић. Јевтић је први српски индолог, с докторатом стеченим у Лондону (SOAS), преводилац *Бхагавадгитије*; Стојановић, који је докторирао на Соловојову у Енглеској, аутор је студија о руској религијској филозофији и Бергсону. Њима треба прикључити и Владету Поповића, оснивача београдске катедре за англистику. Палавестра групу српских митриновићеваца везује за постојање краткотрајног часописа *Прејечка* (1928).²⁴ Треба додати и да су они били активни и око часописа *Друшћивена обнова* (1929–1930) о чему ће овде више бити речи. Палавестрин је закључак да је група била кратког века и ограниченог утицаја. Овај закључак заслужује преиспитивање, чак и кад се оставе на страну неке могуће фактографске корекције.²⁵ Ако се осло-

---

иста кућа објављује и Кроулија. Вајолет МакДермот, Митриновићева ученица и тадашњи секретар Задужбине (преминула 2006. године), одмах је затражила прекид контакта с издавачем с објашњењем да је „г. Митриновић“ упозоравао да се с Кроулијем немају никаква посла.

²⁴ Палавестра, *Дојма и ујџица*, 332–333; Предраг Палавестра, „Судбина и дело Димитрија Митриновића“, предговор у: Димитрије Митриновић, *Сабрана дјела. Књ. 1. О књижевности и умјетности* [приредио и предговор написао Предраг Палавестра], Библиотека „Културно наслеђе Босне и Херцеговине“ (Сарајево: Свјетлост, 1991), 9–153: 113.

²⁵ Као етапе он помиње сусрет Митриновића и Парежанина још 1926. у Бечу, посету Београду наредне, а потом упутства окупљенима око *Прејечке*, издата преко брата Миливоја, а свеопштој повезаности, синтетичком свечовечанству, моралној обнови и улози Србије, Југославије и Словенства у томе. Међутим, сам Парежанин на месту које Палавестра цитира каже да су се први пут срели у Бечу, али тек тридесетих. То би могла бити и омашка у памћењу. Овај пример не умањује значај Палавестрине монографије, већ показује потешкоће у истраживању Митриновићеве биографије и реконструкцији његове мреже (Ратко Парежанин, *Млада Босна и Први светски рат* (Минхен: [Искра], 1974), 25–26; у поновљеном издању из 2013. и 2014. г. под насловом *Гаврило Принцип у Београду: Млада Босна и Први светски*

нимо и на архивску грађу приметимо да је ова група чвршћа од неке ефемерне редакције.

Велимировића, Јевтића, Стојановића и Поповића за Митриновића везује заједнички боравак у Британији током рата. Јевтић и Стојановић били су теолози по образовању, штавише монаси (отуда су неки Стојановићеви радови потписани с Душан, неки с Јован, а неки и с оба имена), који су напустили монашки чин, мада су остали везани за Цркву. Касније су обојица радили за Пресбиро. Милоша Ђурића Митриновић је знао још из времена студија.²⁶ Мери Стенсфилд Поповић помиње како је током двогодишњег боравака Владете Поповића у Лондону двадесетих година, због доктората, Митриновић био „моћан утицај“ са својом „еклектичком филозофијом, оријенталном религијом, теозофијом, антропозофијом...“ и да је упознао Поповића с новим начином мишљења.²⁷ Иначе, недовољно уочена веза међу Ђурићем и Митриновићем јесте и хрватски филозоф Алберт Базала, ког је Митриновић слушао, а код ког је Ђурић после рата докторирао, што је вредно пажње јер је Базала ирационалиста и „металогичар“, као и аутор једне од првих књига о парапсихологији у међуратном периоду у Југославији. Милош Ђурић је писао предговор за Јевтићев превод *Бхаївагїиїиїе*, а Стојановић за Ђурићев превод Тагоровог *Национализма*.

Око ових часописа — о којима у истраживању није више писано — организовали су се јавно и полуформално. Властник *Друшїївене обнове* био је Митриновићев брат Чедомил, главни уредник Милош Ђурић, а у редакцији су уз Митрино-

---

раїї [Београд: Catena mundi, 2013; 2., допуњено издање — Београд: Catena mundi, 2014] ови делови су изостављени). Ипак, у доступној преписци не видимо Парезаниново име, за разлику од осталих из Србије.

²⁶ Палавестра, „Судбина и дело“, 113. Палавестра не улази у питање садржине *Преїїече*, а *Друшїївену обнову* само помиње.

²⁷ Marija Stansfield-Popović, “Vladeta Popović — A Profile,” у *Зборник радова їїоводом чейїргесейїїодїиїиїиїе оснївања Каїїегре за енїлески језик и књижевностїї* (Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Одсек за англистику, 1969), 21–24: 23.

вића били Нико Жупанич и Богумил Вошњак, такође имена из лондонских дана Првог светског рата. Павле Јевтић помиње да су Николај Велимировић, Митриновић, Богдан и Павле Поповић и Нико Жупанич били центар пропагандне и обавештајне службе у Лондону.²⁸ Душан Стојановић био је један од уредника *Прејече*, а прилоге су углавном давали и други блиски Митриновићу, попут Милана Будимира који га је знао из предратног доба. *Прејеча*, часопис за националну и хришћанску културу објављивао је месијанистичке словенофилске чланке, као и оне посвећене религији, па и прилоге југословенских антрополога (Клара и Станислав Жупић, Никола Крстић). Изашла су свега три броја, светосавски, ускршњи и видовдански. *Друшћивена обнова* покренута је с намером да подржи увођење личног режима и интегралног југословенства: Нико Жупанич у броју у ком на насловној страни излази слика краља Александра и Митриновићев текст *За Југославију*, изражава наду да ће Rex Jugoslaviae „у најскоријем времену“ постати ништа мање него Imperator totius Slaviae.²⁹ Часопис открива и везу са Митриновићевим европским тактима. Објављује се превод одломка из *Сидеричној рођења* Ериха Гуткинда³⁰ чију закључну реченицу може потписати било ко од наших космиста: „Да се обновимо и ми и свет у сидеричном рођењу, звезданије изнад свих звезда“. Гуткинд је једно од имена најтешње везано за Митриновића, а овај спис је утицао на њега пре преласка у Енглеску. Излазе и два чланка Стивена Грејема, Митриновићевог блиског пријатеља и касније мужа његове сестре. Он је између два рата боравио често у Југославији, посећујући и Николаја, али ова посета је,

²⁸ Павле Јевтић, „Наши у Енглеској за време рата“, *Народна одбрана*, година XI, бр. 30 (1936): 566. Изјава захтева нијансирање у светлу свих извора које данас имамо (прави дипломата попут Ј. Јовановића Пиждона у дневнику с приличном иритацијом говори о некима од ових имена), али опет интересантна због слике која се нуди јавности.

²⁹ Нико Жупанич, „Imperator Sclavoniae“, *Друшћивена обнова*, година I, бр. (10. новембар 1929): 2.

³⁰ Ерих Гуткинд, „Ужас поднева. Из књиге Сидеричко рођење“, *Друшћивена обнова*, година I, бр. 3 (24. новембар 1929): 6.

како мисли Грејемов биограф, везана управо за Митриновићев пројекат.³¹ У једном тексту он упућује „младу и снажну југословенску расу“ да пође правцем којим је води краљ, велики либерални симбол, „највећи кога је имала југословенска историја“. (Из истог часописа сазнајемо да је Грејем провео месец дана у Југославији.³² Мада сам Митриновић није наишао на разумевање код краља Александра, из Грејемове касније књиге о марсељском атентату видимо да је енглески аутор разговарао с више људи из власти, с двора, као и са кнезом Павлом и краљицом Маријом).

Овакво повезивање људи блиских Митриновићу опет боље можемо разумети у ширем контексту његових контаката. Начин на који је он окупљао људе привукао је пажњу истраживача који су се трудили да велик број имена и не увек јасне природе односа некако разјасне, користећи слике концентричних кругова³³ или Венових дијаграма који се преклапају.³⁴ Недавно истраживање Г. ван Хенгела је детаљније показало испреплетене везе са Гуткиндром, Ван Еденом и Кандинским.³⁵ Интелектуална историја (или можда боље историја интелектуалаца) овде се приказује кроз замисао мреже. Такве мреже — које обележавају европски

³¹ Стивен Греам, „Краљ и енглеска интелигенција“, *Друшћивена обнова*, година II, бр. 3 (18. јануар 1930): 1–2 (насловна страна); Стивен Греам, „Југословени и Руси“, *Друшћивена обнова*, година II, бр. 5 (2. фебруар 1930): 1 (први пут у *Југословенској иошћии*).

³² Michael Hughes, *Beyond Holy Russia. The Life and Times of Stephen Graham* (Cambridge, UK: Open Book Publishers, 2014), 240, <https://doi.org/10.2307/j.ctt5vjtr4>. Грејем се након почетне опчињености одвојио од оних који су Митриновића посматрали као гуруа.

³³ Andrew Rigbey, *Initiation and Initiative. An Exploration of the Life and Ideas of Dimitrije Mitrinović*, Eastern European Monographs, Number 164 (Boulder, Colo.: East European Monographs; distributed by Columbia University Press, New York, 1984), 162.

³⁴ Page, “Pioneers of European Federalism,” 66.

³⁵ Gvido van Hengel, *Vidovnjaci: snoviđena Evropa*, rukovodilac prevodilačkog tima Jelica Novaković-Lopušina; srpska redakcija Jelica Novaković-Lopušina, Mila Vojinović; hrvatska redakcija Gioia-Ana Ulrich Knežević, Radovan Lučić Lutz, Klepsidra / Clio (Beograd: Clio, 2020).

културни пејзаж још од хуманизма — начин су на који можемо описати и његове контакте овде. Митриновић припада једној европској мрежи. У Британији формира другу, која се састоји од више кругова: од јавних личности повезаних с истим друштвеним циљевима, па до правих поклоница. Као што у Британији има своју мрежу, тако се један њен крак пружа и у Југославији.

3

У литератури се среће још један термин којим су описиване групе око Митриновића: то је секта или култ. Како је познато, не само што је Глигорић Митриновића прозвао као мистификатора, већ је и целу групу око *Прећече* описао као малтене секту која очекује долазак месије — вероватно самог Митриновића из Лондона, за шта му је назив часописа нарочито био речит. Глигорићев текст је полемички, памфлетски, али од овог не треба бежати. Тим пре што се Глигорић обрачунава с онима чијим је словенско–месијанистичким погледима коју годину пре тога и сам био близак. Није Глигорић био усамљен. Већ 1921. године Тин Ујевић, који се с Митриновићем посвађао за ратних дана, зове га: „окултиста, спиритиста, хипнотизер и источни мистагог Митровић“.³⁶ Николај Велимировић у *Индијским њисмима* помиње да „Душана Митриновића“ у Лондону индијски ученици сматрају новим аватаром.³⁷ Седамдесетих се у једном интервјуу Милан Кашанин, иначе уздржан на похвалама, Митриновића присећа као генија који је обликовао његову генерацију — али додаје и: „Хтео је, на крају, да оснује неку нову веру у којој би он

³⁶ Tin Ujević, „Uz spomenicu Vladimira Gaćinovića“, *Jugoslavenska njiva*, година V, br. 46 (1921): 732–734: 733.

³⁷ Николај Велимировић, *Индијска њисма*, у: Владика Николај [Велимировић], *Речи о Свечовеку. Индијска њисма. Изнад Истока и Запада. Средњи систем. Ниче и Досјојевски. Шекспир — Свечовек*, Изабрана дела Владике Николаја у 10 књига, књ. 2 (Ваљево: Глас Цркве, 1996), 203. Имена постојећих особа Велимировић даје незнатно измењена, тако да су *Индијска њисма* и нека врста „романа с кључем“.

био Буда, Христ. И њега, и остале из његове генерације збунио је Лондон. И Исток³⁸. Колико можда говори о Митриновићу, изјава још јасније показује слику о њему коју су савременици имали. Слична поређења користили су и они који су лично сретали Митриновића окруженог ученицима у Британији. Вила Мјуир, која га је дуго знала, користила је реч *cult*. Амерички песник Џон Гулд Флечер описује групу Нова Енглеска речима „атмосфера луде секте“.³⁹ Сведочанства која се појављују у новијем истраживању изоштравају ову слику. Рецимо, једна од вежби коју је давао ученицима звала се „неговање не-зависности“ (*fostering non-dependency*). А овај наизглед безазлен термин заправо је значао да је Митриновић одређивао ко ће с ким имати сексуалне односе.⁴⁰ Ту Митриновић заиста почиње да личи на гуруе попут Ошоа. Доста тога зависи од дефиниције култа. Тако се негде настоји доказати да се понашање Митриновићевог круга не уклапа у класичну дефиницију верског култа.⁴¹ (Али, култна атмосфера се може узети и у ширем смислу, за шта добар пример дају неки уметнички миљеи, попут Вагнеровог бајројтског круга или круга око Штефана Георгеа).

Оправдано је због свега тога питати се какво је било место Митриновића у конкретним надама српских следбеника. Да ли је он био гуру или чак заиста претеча, месија свечовека? И код његових српских истомишљеника можемо наићи на тон обожавања из ког зрачи учитељска аура. Примера ради, 1927. године Душан Стојановић пише о Митриновићу као о неком ко се наставља на Достојевског и Соловјева идејом о свечовеку, али их и превазилази јер је укључио источна учења — будизам, веданту, Египат, античке мистерије, Лао Цеа. Митриновићева синтеза вредности шира је од ма које друге, ништа мање него „синтеза теократије, те-

³⁸ Марко Недић, „Разговори с Миланом Кашанином“, *Љепојоис Српској културној друштва Просвјетна*, свезак 7 (2002): 241.

³⁹ Van Hengel, *Vidovnjaci*, 276; Page, “Pioneers of European Federalism,” 57.

⁴⁰ Van Hengel, *Vidovnjaci*, 231.

⁴¹ Page, “Pioneers of European Federalism,” 58 и даље.

ософије и теургије“. Стојановић је узвисио Митриновића и у националној култури, јер га прогласио синтезом „мушког“ Мештровића и „женског“ Николаја Велимировића, како год ово разумели.⁴² Осам година након неуспеле посете, Павле Јевтић пише његовим о активностима у Уједињеном краљевству (иницијативе Нова Европа и Нова Британија) управо наглашавајући да га тамо поштују као учитеља и „скоро новог месију“. Не либи се Јевтић ни да га опише романескно, али — судећи по успоменама — и истинито: „са очима које продиру... он обично седи са скрштеним ногама“ и истиче се „источњачким изгледом“.⁴³ Јевтић заобилазно прекорева земљаке што Митриновић није наишао на одјек код њих. Недвосмислено је да он дели ентузијазам британских ученика за Митриновићеву визију будућности.⁴⁴ Текстови следбеника или опонената као што је Глигорић показују да су опаже-ни као група, као део једног покрета, где су Митриновић и Велимировић посебно апострофирани.⁴⁵

⁴² Душан Стојановић, „Идеја свечовека. Могућности словенске философије“, *Хришћански живои: месечни часопис за хришћанску културу и црквени живои*, година VI, број 3–4 (1927): 88–98.

⁴³ Митриновића и Пол Селвер описује као мистериозног учитеља с Истока („Странци о Митриновићу“, у: Димитрије Митриновић, *Садрана дјела. Књ. 3. Поезија и аниројофилософија* [сакупио Предраг Палавестра; библиографију израдила Лидија Омчикус], Библиотека „Културно наслеђе Босне и Херцеговине“ (Сарајево: Свјетлост, 1991), 221). Вреди поменути да у успоменама на Николаја Велимировића (у пригодном чланку поводом смрти) Миодраг Пурковић користи сличну слику за владику: „Али, изнад свега, у њему је било нечег магичног. Његове тамне, светле [sic!] и продорне очи мислим да нико није могао да гледа. Ја сам се зарекао више пута да издржим тај поглед, и нисам могао. Те Николајево очи шипотисале су људе и они су стајали као омађијани“ (Миодраг Пурковић, „О епископу Николају“, у: *Trkulja — Lazić, Poruka. List Jugoslovenskog narodnog odbora*, reprint izdanje, 1. мај 1956, бр. 37, стр. 7).

⁴⁴ Павле Јевтић, „У Лондону живи један Југословен који намерава да препороди Велику Британију“, *Време*, година XVIII, бр. 5950 (недеља, 14. август 1938): 9.

⁴⁵ Нпр. Здравко Јагодић у прилогу „Судбина нашег свечовека“ (*Хришћанска мисао: месечни часопис за хришћанску културу и црквени живои*, година III, број 5 (1937): 69–70) издваја Николаја, Митриновића, Ђурића.

Када погледамо архивску грађу — писма која се чувају у фонду Задужбине Нова Атлантида у Библиотеци Универзитета у Бредфорду — добијамо нову слику ове групе која потврђује горе изнете тезе. Подаци из писама која су српски следбеници писали Митриновићу, досад ненавођени у истраживањима, бацају ново светло на овај интелектуални кружок.⁴⁶

Београдски митриновићевци били су група устројена попут британских. Штавише, били су у контакту са Митриновићевим британским ученицима — Лилијан Слејд, Филипом Мереом и Валери Купер. Куперову у писмима помињу и Стојановић и Јевтић и В. Поповић. Други ученик, Алан Портер, врло активан предавач у Митриновићевим кружоцима, нарочито о адлеровској психологији, долазио је у Београд да им држи предавања. И током двадесетих неки од српских следбеника посећивали су Лондон. Јевтић је тамо провео две године током докторских студија; Поповић је такође докторирао у Лондону; Стојановић је био аташе за штампу у Лондону 1929–1931.

Из преписке се види да су били у међусобном контакту, као права група, не тек редакција окупљена око часописа, те да извештавају Митриновића о појединачном раду, као и о другима из кружока. Душан Стојановић пише Митриновићу да је „углавном радио будизам“, само му је криво што нема добру граматику палија или санскрта. „Али најосетлији је губитак што сам тако далеко од Вас“ јер му све те ствари изгледају другачије кад их Митриновић интерпретира. Поред рада на Соловјову (где је „езотерика остала нетакнута“) обавештава и да ће писати о Буди.⁴⁷ (У *Мисли* је 1924. обја-

⁴⁶ Ово је недавно поменуто у раду: Ema Burgham, “The Eleventh Hour: Dimitrije Mitrinović and His Network: Proceedings of a Symposium at the University of Bradford,” *Südosteuropäische Hefte*, Jg. 4, Nr. 2 (2015): 65–68, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-454673>.

⁴⁷ Душан Стојановић Митриновићу 1.7.1923. (NAF 1/7/12/12).

вио чланак о будизму). Владета Поповић извештава да је боравио у Дорнаху⁴⁸ где је упознао више антропозофа (Гинтер Вахсмут, Емил Молт, посвећен валдорфској педагогији, брачни пар Кауфман — можда британски математичар и антропозоф Џорџ Кауфман),⁴⁹ као и да студира Штајнера, Ширеа и Ернста Вуда.⁵⁰ Јевтић пита Митриновића за мишљење треба ли и он да оде у Дорнах.⁵¹ Видимо како су укључили Милоша Ђурића: Павле Јевтић пише за њега да је „ватрен идеалиста“ који је одушевљен и жели да сазна више о „свему“;⁵² Стојановић такође извештава Митриновића да је Ђурић „врло одушевљен“ њим.⁵³

У писмима се често помиње тајанствени „рад“. Стојановић користи и израз „рад наше браће“.⁵⁴ Он Митриновићу пише: „Ваши путеви далеко воде а све што је намењено за вечно полако се ствара и невидљиво“. Док чека да му Митриновић пошаље Блавацку, он закључује да Митриновић ради у Британији, а „овде“ се мора радити одлучно.⁵⁵ Ово показује да су се активности Митриновићевих ученика у Лондону и Београду виделе као део једног покрета. Помен Блавацке или Поповићево навођење сродних наслова није усамљено, литература је увелико циркулисала. Стојановић обавештава да чита Штајнера и Макса Хајндла, да је добио предавања од Слејдове, а подсећа да Филипа Мереа треба опоменути за Гурђијевљев систем („обећао је да ће послати“).⁵⁶ Јевтић (у Лондону) потврђује да је примио *Тајну доктину* поручену по Митриновићевом предавању и пита да

⁴⁸ Место у Швајцарској где се налази Гетанум, међународно седиште антропозофског покрета.

⁴⁹ Владета Поповић Митриновићу 6.10.1925. (NAF 1/7/12/24).

⁵⁰ Владета Поповић Митриновићу 10.9.1925. (NAF 1/7/12/26).

⁵¹ Павле Јевтић Митриновићу 28.8. д. г. (NAF 1/7/13/50).

⁵² Павле Јевтић Митриновићу 28.8. д. г. (NAF 1/7/13/50).

⁵³ Стојановић Митриновићу 17.7.1925. (NAF 1/7/12/25).

⁵⁴ Стојановић Митриновићу 3.9.1926. (NAF 1/7/12/35).

⁵⁵ Стојановић Митриновићу 11.1.1926. (NAF 1/7/12/29).

⁵⁶ Стојановић Митриновићу 3.9.1926. (NAF 1/7/12/35).

ли су му потребна предавања Штајнера,⁵⁷ док у другом потврђује њихов пријем.⁵⁸

Активности групе показују да је постојала њена унутрашња, чак езотерична страна. Владета Поповић пише да се он, његова супруга Мери Стенсфилд Поповић,⁵⁹ Стојановић („Дон“) и Митриновићев брат Чедомил састају сваке суботе увече и читају *Бхаїавадгїїиу*, *Свейїло на њуїиу* (теозофски спис Мејбел Колинс), *Розенкројцерску замисао свейїа* Макса Хајндла, а „у више махова давао сам по нешто из Гуравлове јоге“. Могуће да је ово необично име искривљено од Гурђијев. Поповић помиње да га све боље разуме. Четвртком се Поповић виђао са Милошем Ђурићем, књижевницима Симином Кордићем и Божидарем Ковачевићем, па тим поводом извештава Митриновића да су почели да се „удубљују“; понекад је долазио и Владимир Вујић. Ови састанци укључивали су окултну праксу. Практиковали су вежбе наведене у Хајндловој *Розенкројцерској замисли свейїа* (*The Rosicrucian Cosmo-Conception*) попут енергетских,⁶⁰ вечерњих и јутарњих вежби, а помињу се и неке назване non-identification и detachment.⁶¹ Изгледа да је за вежбе постојала и подела на мушку и женску групу; у овој другој биле су супруга Чедомила Митриновића и Вера Митриновић. У шесточланој мушкој групи Јевтић је хтео да дискутује о will-to-power, на шта их је Митриновић подстицао, као и о „српском програму“, о ком је било речи у Лондону, али су они више практиковали унутрашње вежбе по Поповићевом програму.^{62,63}

⁵⁷ Јевтић Митриновићу 16.3.[1925]. 1/7/13/44. За писма која немају годину, ослањам се на претпостављену годину наведену у каталогу архивске грађе фонда Нове Атлантиде.

⁵⁸ Јевтић Митриновићу 14.3.[1925]. 1/7/13/43.

⁵⁹ Лектор за енглески језик на Филозофском факултету од 1926. г.

⁶⁰ Поповић Митриновићу 19.12.1926. (NAF 1/7/12/33).

⁶¹ Поповић Митриновићу 1.12.1926. (NAF 1/7/12/36).

⁶² Јевтић Митриновићу недатирано (NAF 1/7/11/20).

⁶³ У заоставштини Мери Стенсфилд Поповић, која се чува на Катедри за англистику Филолошког факултета, међу белешкама за предавања налази се и кратак запис: „Концентрација. Састоји се у [нечитко] свега што слаби

Могу се пратити планови за иступање у јавности. Јевтић пише (током боравка у Енглеској) да се видео са „црвенима“ и „зеленима“ (на енглеском) и да су разговарали о „ширењу опште идеје“, али не путем формалне организације. План Јевтића је да се организује серија предавања која би деловала као обична предавања, независна од Митриновића, да се позивнице штампају без симбола (подвучено у писму, не знамо какав симбол), али да права намера буде ширење неких њихових идеја⁶⁴ — тј. предавачки клуб би послужио као платформа за Митриновићеве агенду. Речит је опис Владете Поповића како је упознао швајцарску супругу пријатеља Поморишца (сликара Васе?),⁶⁵ позајмио јој Сведенборга, Штајнера и Вуда и задовољно примећује да ће за неколико месеци бити спремна за суботње састанке.⁶⁶ Ово заиста делује као врбовање. Изгледа да је Јевтић, иначе близак с Митриновићевим братом Чедомилом, имао доста таквих задужења. Он јавља да је почео да окупља пријатеље и говори о Митриновићевом раду.⁶⁷ У сусрету са Слијепчевићем (највероватније Пером), закључили су да идеал данашњег друштва није свечовек, већ американизам и брзина, као и да рад на просвећивању није успео, али да у народу постоји жеља за нечим идеалним. Тим поводом видео се и с Хамзом Хумом, а у плану је било и да сретне Светозара Прибићевића и друге јавне

или спречава духовни рад. Не треба много уживати, јер се слабе духовне силе. Треба се лишавати, јер се лишавањем енергија упућује само стваралачким каналом. Не сме се пажња делити на двоје. Кад човек ради, треба да ради, да мисли о своме предмету, а не да буде расејан.“ Ово може бити обично радно ушутство, али има и нечега што „вуче“ на овакве вежбе. Захваљујем колегиници Сањи Јоксимовић Пајић из библиотеке Катедре за англистику што ми је омогућила приступ овој грађи.

⁶⁴ Јевтић Митриновићу 3.3.1925. (NAF 1/7/12/19).

⁶⁵ Поморишца је такође двадесетих једно време боравио у Лондону, а био је близак Живораду Настасијевићу с којим је био и у групи Зограф.

⁶⁶ Поповић Митриновићу 19.12.1926. (NAF 1/7/12/33).

⁶⁷ Јевтић Митриновићу [16.12.1925?] (NAF 1/7/11/3).

раднике.⁶⁸ Помиње Јевтић и да је упознао неке новинаре за које су, додуше, теозофија и будизам само појмови из новина, али да „за прво време“ могу да послуже као „медијум да се дође до правих људи“. Неком учитељу из Сарајева одушевљеном Митриновићем, рекао је да набави Гуткиндову књигу. Јевтић разматра и идеју да Митриновић постане члан удружења новинара које је при Министарству спољних послова, да би тако стекао дипломатски пасош.⁶⁹ Владета Поповић преноси саопштење Милоша Ђурића да је основана Централна лига за проучавање и науку народа са дванаест оснивача међу којима су сем Ђурића, Никола Крстић (књижевни критичар и антрополог), Сениша Кордић, Светислав Стефановић, а према Кордићу, заинтересовани су и кнез Павле и Павле Радић (политичар из ХСС, синовац Стјепана и Антуна). Поповић позива Митриновића да буде председник друштва. Намера је да то буде центар за духовне, научне и уметничке активности и да се одржавају јавна предавања. Једно је већ имала Јелисава Вавра, председница Југословенског теозофског друштва, а у плану је било да једно одржи Бруно Херцл, аутор књига о оном што бисмо данас назвали алтернативном медицином. Сем теозофа, које треба да анимира Вавра, план је био да се укључе и антрополози. Поповић помиње да је власник *Ураније*, где је ово окупљање одржано, Војислав Кујунџић, масон.⁷⁰ Још једна веза коју Поповић не помиње а за коју данас знамо, јесте што је Кујунџић (лекар и оснивач друштва *Оіањ*) био и теозоф, председник београдске теозофске ложе „Исток“ и један од мањег броја домаћих масона заинтересованих за езотеризам.⁷¹ Милош Ђурић је

⁶⁸ Јевтић Митриновићу 25.8. NAF 1/7/11/25; недатирано NAF 1/7/13/46.

⁶⁹ Јевтић Митриновићу 28.8. д. г. (NAF 1/7/13/50).

⁷⁰ Поповић Митриновићу 13.4.1926. (NAF 1/7/11/6).

⁷¹ За Кујунџића и београдску теозофску ложу, види: Немања Радуловић, „Езотерична струја у српском и југословенском слободном зидарству“, *Развиџак: часопис за културу, уметност и друштвена ишћања*, година LVI-II/LIX, број 259–260 (2019/2020): 26–59.

изгледа био у ложи „Препорођај“, једној од две које су се под вођством Кујунџића на кратко (1923–1925) одвојиле од Велике ложе „Југославија“.⁷²

Сачуван је један нацрт писма Митриновића Милошу Ђурићу. Пошто је изгледа било речи о томе да би и он дошао у Лондон,⁷³ Митриновић пише: „Желим да одмах дођете овамо ради договора. Пошто су овде Поповић, Јефтић [sic] и Чеда. Одлуку о доласку јавите најдаље за четири дана. Обавестите Чедину жену да је Чеда стигао у Лондон“.⁷⁴ И ако оставимо на страну што је ово изгледа концепт, приметно је да Митриновић Милошу Ђурићу пише наредбодавним тоном — свакако другачије него Петру Живковићу.

* * *

Београдска група била је део шире мреже и прожимала се с лондонским кругом ученика, као део једног покрета. Намера је била, како наслућујемо, нека идеалистичка обнова друштва, за шта је требало придобити утицајне људе и деловати преко часописа. Оријентални и теозофски концепти су служили у формулисању те обнове. Из писама нам измиче тачно значење „рада“. „Рад“ се користио код младобосанаца, али је то и израз групе око Гурђијева. Сем деловања у јавности, постојао је и рад и у уској групи и на себи. Јасно је да је, сем предавања и читања препоруче-

⁷² Изјава самог Ђурића (Архив Југославије 100–16–55); исто у: „Списак масона у Београду“ (АЈ 100–14–50), мада је поузданост полицијских спискова у том фонду сумњива. Иначе је Ђурић 27.2.1922. г. несумњиво инициран у ложу „Шумадија“ (Окружница бр. 45. Велике ложе „Југославија“, АЈ 100–4–18). Делује да је за време Кујунџићеве сецесије пристао уз њега, али у списку масона регуларизованих 1925. године не налазимо његово име ни у „Препорођају“ ни у „Доситеју Обрадовићу“ (Окружница Велике ложе „Југославија“ бр. 120 5.6.1925; Окружница бр. 126 14.10.1925 (АЈ 100–4–18)).

⁷³ Јевтић Митриновићу, недатирано (NAF 1/7/13/46); придружено писмо Чедомила Митриновића на истом документу каже да је „могућност рада је велика“ и да би и Милош Ђурић дошао у Лондон.

⁷⁴ Митриновић Милошу Ђурићу, без датума (NAF 1/7/13/48).

не литературе, постојала и пракса медитативних, окултних и јогинских вежби. Делује да је и у Београду постојала нека шира и ужа група, што је иначе био Митриновићев метод организовања ученика. Макс Хајндел, на ког се позивају, био је дански окултиста, настањен у САД, оснивач друштва The Rosicrucian Fellowship, чија обимна књига *The Rosicrucian Cosmo-Conception* излаже космогонију и антропогонију изведену из теозофије и антропозофије. Штајнеру, од ког је и учио, сродан је тиме што се сам сврстава у линију езотеричног хришћанства, односно спајањем теозофске митологије и хришћанства. Ово је врло блиско Митриновићу, ког индијски и теозофски утицаји нису одвели од хришћанства, већ је остао ближи Штајнеру. Хајндлова књига укључује и практичне вежбе (јутарње вежбе концентрације, вечерње ретроспекције, обе усмерене на прочишћење тако да „аура почиње да сија“). Двадесетак година касније Бранко Лазаревић у дневнику бележи о посети Владети Поповићу: „Видех читав низ теозофских књига и међу њима на енглеском неко розенкрајцеровско посматрање света и ваздан других таквих књига. У своје време добијао их је од Димитрија Митриновића у Лондону...“⁷⁵ Знамо да је Митриновић своје следбенике често слао другде да се упуте (код Гурђијева, рецимо). И овде видимо да је Поповића, можда и Јевтића, слао у Дорнах. Писмо В. Поповића изгледа показује да је Митриновић био упућен у систем Гурђијева, па је београдској групи прослеђивао вежбе. Један чланак Поповића из истог периода објављен у *Народној одбрани* садржи терминологију која подсећа на Гурђијева и Успенског. Према фази развоја људи се, пише Поповић, могу сврстати у три групе које имају додире с разним врстама „резервоара енергије“, малим, већим и највећим. Гурђијев говори о једном неисцрпном резервоару енергије, али класификује „обичне“ људе у три

⁷⁵ Бранко Лазаревић, *Дневник једнога никоја. Друји део (1947)*, приредио Душан Пувачић, Сабрана дела Бранка Лазаревића, књ. 8 (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 456.

типа. Поповић сматра да су у Индији постојала средства за преображај у виши тип човека.⁷⁶ (Мада је данас запамћен по англистичким радовима, Поповић је у међуратном периоду објавио и неколико прилога о јоги и духовном препороду, сасвим у духу митриновићевског круга).

Мада се најчешће помиње како је Алфред Ораж, уредник часописа *New Age* и Митриновићев први британски следбеник, напустио Митриновића због Гурђијева, Митриновић је практично целог живота задржао интерес за Гурђијева и имао везе с овим кругом. Још 1951. г. генералу Фулеру, свом дугогодишњем сараднику (иначе аутору више књига о окултизму и једно време Кроулијевом ученику) послао је Гурђијевљево дело *Све и свја* изашло претходне године.⁷⁷ Био је до краја живота у контакту и са Чарлсом Нотом, једним од истакнутијих ученика Гурђијева. Поводом смрти Митриновића, Нот пише Валери Купер „био је право људско биће... Био је један од малобројних људи с којима сам могао да разговарам искрено и озбиљно“⁷⁸ и предлаже јој да у даљем раду Митриновићеве идеје споје с Гурђијевљевим. Подаци из ових писама показују да је нешто од Гурђијевљевих метода већ двадесетих индиректно стигло и до београдске интелигенције. Вежбе non-identification и detachment можда су неке из система самог Митриновића, као што су биле и поменута fostering non-dependency или „кану“.⁷⁹

Мада немамо тачан нацрт рада београдске групе (или група), постоје упутства за нешто слично намењено групама у Британији. Наиме, Митриновић је оставио план рада за парамасонски ред са обредима назван *Anthropo Ma-*

⁷⁶ Владета Поповић, „Методи духовног препорођаја“, *Народна одбрана*, година III, бр. 13 (1928): 210–211; година III, бр. 14 (1928): 232–233; година III, бр. 15 (1928): 244–245.

⁷⁷ Писмо Фулера Митриновићу 1.8.1951. (NAF 6/1/4/8).

⁷⁸ Писмо Чарлса Нота Валери Купер (септембар 1953?) NAF 1/8/7/96.

⁷⁹ Van Hengel, *Vidovnjaci*, 231; 237.

sonics of New Atlantis.⁸⁰ Требало је да се ред окупља једном месечно у одређеном зодијачком знаку. Обреди опонашају масонске — приликом отварања ложе официри заузимају положаје као у обреду краљевског свода. Садржина обреда је, међутим, као из Митриновићевих чланака и друштвене активности. Укључена су и предавања и вежбе из Ернста Вуда и Штајнера (*Како се сџичу сазнања виших светљива*). Постоје упутства за одређене положаје тела (у паровима) према знацима зодијака и њиховом значењу. Постоји и документација за The Companions of the New Order, такође парамасонског карактера: иницијација, с куцањем на врата, питањима и одговорима, очигледно је састављена по угледу на масонску, као и улоге официра. Овде постоје и упутства за групну медитацију. Овај аспект Митриновићевог рада, као тајна страна његових политичких група, остао је неизучен. Тешко је рећи да ли је београдска група радила баш истоветно као и ове, али има неких сличности, барем у литератури и вежбама које се помињу.

Читалац је приметио недостатак једног имена: Николаја Велимировића. Он се од ове групе дистанцирао, на њихово разочарење. После 1922. године он више и не користи термин свечовек.⁸¹ Није, међутим, довољно пажње посвећено томе како су сами Митриновићеве следбеници гледали на ову промену код Николаја. А њихова преписка с Митриновићем открива да су је видели као напуштање заједничког рада, као што и неке Николајеве речи које преносе Митриновићу откривају јасну жељу за одмаком од њих. Павле Јевтић 1923. године пише да се Николај „повукао“ и „оставио нас“ — Јевтић закључује како не жели ни на какав начин да им помогне јер „сад изиграва неког ‘богомолца’“, а додаје да му *Беседе њог њором и Молишве на језеру* нису „божна шта“.⁸² Неколико месеци касније додаје како Николај није

⁸⁰ NAF 5/6/1.

⁸¹ Радован Биговић, *Од свечовека до Бојочовека. Хришћанска философија Владике Николаја Велимировића* (Београд: Рашка Школа, 1998), 180.

⁸² Јевтић Митриновићу 12.2.1923. (NAF 1/7/12/11).

показао „вољу за заједничким и озбиљним радом“ као и да их избегава.⁸³ Пожалио се Јевтић и како га је Николај опоменуо да се чува теозофије, па преноси и поруку владике: „Кад пишеш Митриновићу поздрави га. Ја не знам на какав заједнички рад са мном мисли? Је ли ти рекао што одређеније? Да ли је последњих година студирао православље? Можда га је болест навела на то, јер страдање обично приведе човека православљу“, на шта Јевтић додаје „као што видите, исти Николај“.⁸⁴ Већ 1925. године Јевтић примећује да нема одговора од Николаја и боји се да неће ни доћи јер је чуо да „игра улогу светитеља у Охриду“, што је Митриновић већ предосетио.⁸⁵ Како је познато, Николај је наставио својим путем.

Оно што је важније од самих контаката јесте утицај самих Митриновићевих идеја. Сва наведена имена носиоци су покрета који је различито називан — најчешће панхуманизам. Можемо рећи да је Митриновићева група језгро и зачетник панхуманизма у међуратној култури, чије су се теме потом шириле и код других аутора. С обзиром на значај панхуманизма, присуство ове групе у култури је дуже (већ од раних двадесетих) и утицајније него што би се чинило по животу два часописа, а то значи и да је Митриновић био у домаћој средини присутнији него што на први поглед делује, макар и индиректно, преко својих следбеника. Развој концепта свечовека и панхуманизма као покрета, односно идејни утицај Митриновића, заслужују засебно разматрање. Овде смо хтели да осветлимо један досад непознат аспект рада београдског огранка Митриновићеве мреже.

* * *

⁸³ Јевтић Митриновићу 7.6.1923. (NAF 1/7/12/13).

⁸⁴ Јевтић Митриновићу 28.8. б. г. (NAF 1/7/13/50).

⁸⁵ Јевтић Митриновићу 25.8. б. г. (NAF 1/7/11/25).

Библиографија | Bibliography

Архивска грађа | Archival Sources

NAF — University of Bradford, New Atlantis Foundation, Special Collections.

Архив Југославије, Фонд 100 (Масонске ложе).

Литература | Literature

Адамовић, Драгослав. *Разговори са савременицима: ко је на вас пресудно утицао и зашто?* Београд: Привредна штампа, 1982.

Биговић, Радован. *Од свечовека до Бојочовека. Хришћанска филозофија Владике Николаја Велимировића*. Београд: Рашка Школа, 1998.

Боловић, Ана, и Мирјана Мокровчак Глишовић, прир. *Успомене Живорада Насијасијевића*. Горњи Милановац: Музеј Рудничко-таковског краја, 2016.

Велимировић, Николај. *Индијска њисма*. У Владика Николај [Велимировић], *Речи о Свечовеку. Индијска њисма. Изнад Истока и Запада. Средњи систем. Ниче и Достојевски. Шекспир — Свечовек*, Изабрана дела Владике Николаја у 10 књига, књ. 2. Ваљево: Глас Цркве, 1996.

Габела, Иво. „Односи између Југославије и Велике Британије. Поводом излагања г. Митриновића“. *Време*, година X, број 3071 (петак, 18. јула 1930): 3.

Греам, Стивен. „Југословени и Руси“. *Друштвена обнова*, година II, бр. 5 (2. фебруар 1930): 1.

Греам, Стивен. „Краљ и енглеска интелигенција“. *Друштвена обнова*, година II, бр. 3 (18. јануар 1930): 1–2 (насловна страна).

Гуткинд, Ерих. „Ужас поднева. Из књиге Сидеричко рођење“. *Друштвена обнова*, година I, бр. 3 (24. новембар 1929): 6.

Жупанич, Нико. „Imperator Slavoniae“. *Друштвена обнова*, година I, бр. (10. новембар 1929): 2.

- Јагодић, Здравко. „Судбина нашег свечовека“. *Хришћанска мисао: месечни часопис за хришћанску културу и црквени животи*, година III, број 5 (1937): 69–70.
- Јевђевић, Добросав. „Акција г. Д. Митриновића“. *Прејед: часопис за јолијички и културни животи*, година IV, бр. 5 (81) (1930): 611–613.
- Јевтић, Павле. „Наши у Енглеској за време рата“. *Народна одбрана*, година XI, бр. 30 (1936): 566.
- Јевтић, Павле. „У Лондону живи један Југословен који намерава да препороди Велику Британију“. *Време*, година XVIII, бр. 5950 (недеља, 14. август 1938): 9.
- Јовановић, Љубомир. „[Један редак гост]. У Београд је допутовао из Лондона, први пут после рата, духовни вођа предратне босанске револуционарне омладине, популаризатор Мештровићеве уметности, г. Димитрије Митриновић, књижевник и публициста“. *Време*, година X, број 3051 (субота, 28. јуна 1930): 5–6.
- Лазаревић, Бранко. *Дневник једнога никога. Дрући гео (1947)*. Приредио Душан Пувачић. Сабрана дела Бранка Лазаревића, књ. 8. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Мијатовић, Чед[омил]. „Један велики успех наше државе Југославије“. *Време*, година X, број 3071 (петак, 18. јула 1930): 3.
- „Мита Митриновић“. *Рејублика: орјан Југословенске рејубликанске демократске странке*, година XX (8.9.1953).
- Митриновић, Димитрије. *Сабрана дјела. Књ. 1. О књижевности и умјетности*. Библиотека „Културно наслеђе Босне и Херцеговине“. Приредио и предговор написао Предраг Палавистра. Сарајево: Свјетлост, 1991.
- Митриновић, Димитрије. *Сабрана дјела. Књ. 3. Поезија и антропософија*. Сакупио Предраг Палавистра; библиографију израдила Лидија Омчикус. Библиотека „Културно наслеђе Босне и Херцеговине“. Сарајево: Свјетлост, 1991.
- Недић, Марко. „Разговори с Миланом Кашанином“. *Љепојина Српској културној друштва Просвјета*, свезак 7 (2002): 225–246.
- Палавистра, Предраг. „Судбина и дело Димитрија Митриновића“. У: Димитрије Митриновић, *Сабрана дјела. Књ. 1. О књи-*

- жевносѣи и умјейносѣи*. Библиотека „Културно наслеђе Босне и Херцеговине“. Приредио и предговор написао Предраг Палавестра, 9–153. Сарајево: Свјетлост, 1991.
- Палавестра, Предраг. *Доѣма и уѣоѣиѣа Димѣириѣа Миѣириновиѣа: ѣочеѣи срѣске књижевне авангарде*. 2., поправљено и допуњено издање. Београд: Завод за уѣбенике и наставна средства, 2003.
- Парежанин, Ратко. *Гаврило Принѣиѣ у Беоѣраду: Млага Босна и Први свейски райѣ*. Београд: Catena mundi, 2013. [2., допуњено издање — Београд: Catena mundi, 2014].
- Парежанин, Ратко. *Млага Босна и Први свейски райѣ*. Минхен: [Искра], 1974.
- Петровиѣ, Ненад В. *Димѣириѣе Миѣириновиѣа*. Виндзор: Авала, 1967.
- Поповиѣ, Владета. „Методи духовног препорођаѣа“. *Народна огѣрана*, година III, бр. 13 (1928): 210–211; година III, бр. 14 (1928): 232–233; година III, бр. 15 (1928): 244–245.
- Поповиѣ, Павле. „Сликар Живорад Настасиѣевиѣа“. Магистарски рад, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 1988.
- Радуловиѣ, Немања. „Езотерична струѣа у српском и југословенском слободном зидарству“. *Развиѣиѣак: часоѣис за кулѣуру, умейносѣи и друшѣивена ѣиѣања*, година LVIII/LIX, брѣ 259–260 (2019/2020): 26–59.
- Стојановиѣ, Душан. „Идеѣа свечовека. Могућности словенске философиѣе“. *Хриѣићански живоѣи: месечни часоѣис за хриѣићанску кулѣуру и црквени живоѣи*, година VI, брѣ 3–4 (1927): 88–98.
- „Странѣи о Митриновиѣу“. У: Димитриѣе Митриновиѣа, *Сабрана ѣјела*. Књ. 3. *Поезиѣа и анѣиройофилософиѣа*. Сакупио Предраг Палавестра; библиографиѣу израдила Лидиѣа Омѣикус. Библиотека „Културно наслеђе Босне и Херцеговине“. Сарајево: Свјетлост, 1991.
- Burgham, Ema. “The Eleventh Hour: Dimitrije Mitrinović and His Network: Proceedings of a Symposium at the University of Bradford.” *Südosteuropäische Hefte*, Jg. 4, Nr. 2 (2015): 65–68. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-454673>.

- Gligorić, Velibor. *U vihoru*. Biblioteka „Popularna knjiga“ / Nolit. Beograd: Nolit, 1975.
- Hughes, Michael. *Beyond Holy Russia. The Life and Times of Stephen Graham*. Cambridge, UK: Open Book Publishers, 2014. <https://doi.org/10.2307/j.ctt5vjtr4>.
- Jevtić, Borivoje. „Dimitrije Mitrinović (3)“. *Život: časopis za književnost i kulturu*, godina II, broj 15 (1953): 440.
- Page, David Graham. “Pioneers of European Federalism: The New Europe Group and New Britain Movement (1931–1935).” A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Philosophy The University of Sheffield Faculty of Arts and Humanities Department of History, October 2016. <https://etheses.whiterose.ac.uk/15438/>.
- Pasi, Marco. *Aleister Crowley and the Temptation of Politics*. London and New York: Routledge, 2014. <https://doi.org/10.4324/9781315729565>.
- Rigbey, Andrew. *Initiation and Initiative. An Exploration of the Life and Ideas of Dimitrije Mitrinović*. Eastern European Monographs, Number 164. Boulder, Colo.: East European Monographs; distributed by Columbia University Press, New York, 1984.
- Stansfield-Popović, Marija. “Vladeta Popović — A Profile.” У Зборник радова поводом четрдесетогодишњице оснивања Катедре за енглески језик и књижевност, 21–24. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Одсек за англистику, 1969.
- Trkulja, Jovica, i Života Lazić, prir. *Poruka. List Jugoslovenskog narodnog odbora: London, 1950–1959*. Reprint izdanje. Beograd: Službeni glasnik, 2007.
- Ujević, Tin. „Uz spomenicu Vladimira Gaćinovića“. *Jugoslavenska njiva*, godina V, br. 46 (1921): 732–734.
- Van Hengel, Gvido. *Vidovnjaci: snoviđena Evropa*. Rukovodilac prevodilačkog tima Jelica Novaković-Lopušina; srpska redakcija Jelica Novaković-Lopušina, Mila Vojinović; hrvatska redakcija Gioia-Ana Ulrich Knežević, Radovan Lučić Lutz. Klepsidra / Clio. Beograd: Clio, 2020.

* * *